

L

93009

930090

┐

S

SUPERVISOR'S USE ONLY

NEW ZEALAND QUALIFICATIONS AUTHORITY
MANA TOHU MĀTAURANGA O AOTEAROA

QUALIFY FOR THE FUTURE WORLD
KIA NOHO TAKATŪ KI TŌ ĀMUA AO!

Te Hiranga 2019 Te Reo Rangatira

2.00 p.m. Rāpare 14 o te Whiringa-ā-rangi 2019
Te wā: E toru haora
Te Tāpeke: 24

Āta tirohia kia ōrite te Tau Ākonga i te pukapuka Whakauru ki te tau o runga ake i tēnei whārangi.

E RUA ngā wāhanga ō tēnei whakamātautau. E RUA ngā Tūmahi mō ia wāhanga.

TE WĀHANGA TUATAHI: PĀNUI-TUHITUHI

TE WĀHANGA TUARUA: WHAKARONGO-KŌRERO

Whakautua ngā pātai KATOA ki ngā wāhi wātea kua whakaritea.

Mēnā ka hiahia whārangi atu anō hei tuhituhi i ō whakautu, whakamahia ngā whārangi wātea kei muri o tēnei pukapuka.

Tirohia mehemea he tika te raupapa o ngā whārangi 2–20, mehemea hoki kāore he whārangi wātea.

ME HOATU E KOE TE PUKAPUKA NEI KI TE KAIWHAKAHAERE HEI TE MUTUNGA O TE WHAKAMĀTAUTAU.

Ngā Paearu	Ngā Māka
Tikanga	
Reo	
Kaupapa	
TE TĀPEKE	/24

TĀ TE KAIAROMATAWAI MAHI ANAKE

HE KUPU WHAKATAKI

Tēnā koe kua uru mai nei ki te whakamātautau a Te Hiranga Te Reo Rangatira mō tēnei tau 2019. He whakamātautau mā te tauira e ako ana i te reo Māori, ā, e mārama ana ki te whakamahi pūkenga reo torohū, pūkenga reo whakaputa hoki o ngā wāhanga katoa o te whakamātautau nei, me kaha mai te ākongā ki te:

- tātari, te arohaehae rānei i ngā kaupapa
- whakaputa whakaaro motuhake, whakaaro kē hoki
- whakatakoto taunakitanga
- kōtuitui i ngā mōhiotanga.

Nā reira:

- āta pānuihia ngā kōrero tohutohu i mua i te mahi
- kia kaha mai ki te whakaoti i ngā pātai katoa
- me reo Māori ngā whakautu katoa
- e rima meneti ki te āta pānui i te whakamātautau katoa.

Ko te reo kia tika, ko te reo kia rere, ko te reo kia Māori!

TE WĀHANGA TUATAHI: PĀNUI – TUHITUHI

TŪMAHI TUATAHI: HE PĀNUI (60 meneti)
Pānuihia te tuhinga nei: *Te Rerekētanga o Tānerore*
Kātahi ka whakautua ngā pātai kua whakaritea.

TŪMAHI TUARUA: HE TUHITUHI (60 meneti)
Whiriwhirihia tētahi o ngā kaupapa hei tuhinga roa māu, ā, kia kaua e iti iho
i te **500 ngā kupu**.

TŪMAHI TUATAHI: HE PĀNUI

Ngā tohutohu

Pānuhia te tuhinga nei:

Te Rerekētanga o Tānerore

Tiwhatiwha te pō, Tiwhatiwha te ao
 Koutou mā o whakamataku, o tainumi, o taiuki e
 Mā wai e whakaū te waka ka tikoki?
 Mā wai e whakaara te iwi ka hē, e whakaora rānei ngā tikanga?
 Kei mua rā te mānuka, mā wai rā, mā wai rā?
 He pakanga mana tangata e rere nei.
 Nō Kura tawhito te mana.
 He kakari tikanga.
 He taniwha ka ara, he tipua ka tukua
 Ki te turaki i te taonga a tawhito kura nui
 Ka taupoki nei ki raro rā.
 Ē, ka taupoki.

Ko te haka te kaupapa e whakahihiko nei i te hinengaro i te wairua o wā tātau rangatahi. Ko te haka i orokohanga mai i onamata i te ao kōhatu rā anō e ngākau taioreore tonu nei i a rātau i tēnei rā. He taonga tuku iho tēnei nā Tānerore, nā Hinerēhia, nā kura tawhito, te haka me ōna huringa, ōna ritenga, ōna rerekētanga katoa. Ka tāpiri atu ōna akoranga, ōna pukenga e puta ai te ihi, te wehi, te wana, te tapu, te mana o tō tātau iwi Māori. I tēnei wā kua eke te kounga o ngā mahi haka ki taumata kē. Mai i ngā kapa pīpī paopao, ki ngā kura tuatahi, tae atu ki ngā kura tuarua e puta ana, e kitea rawatia ana kei tihi kē noa atu ngā pukenga o te hunga tū. Ka huri ake ki ngā kapa-ā-iwi e tū ana i wō rataunga hui ahurei, kāre he mutunga mai! Ka kite tātau i te rere o ngā poi, te whiu o te rākau, te kori, te hūpeke, te mīreirei, te takahuri o te tinana. Kei hea i tua atu i tērā! Waiwai ana!

Āpiti atu i ngā whakanekeneke wāhine mai, tāne mai, ko ngā reo korihi, ngā reo rōreka hei hiki i te kōanga ngākau, i te wairua, hei kaupare atu i ngā nawe o te tangata inā rawa te pai! Heoi anō, ahakoa te tau o ngā mahi haka te toa o te tū kei te noho tonu te māharahara, te āmaimai, te wairua kakari i roto i ētahi tāngata, rātau e mau tonu ana ki ngā akoranga a kura tawhito.

Nā, kei te huri te ao me ōna āhuatanga katoa. Ko te whakaaro ia ka pēhea ngā akoranga a kura tawhito, ā pepere kou mā, ā ngāi toa mā? “He aha rā i hē ai, he aha rā i wareware ai? Ngā kōrero, ngā waiata, ngā pātere a kui mā a koro mā?” Kei te kaha te kapo, te hopu kē i ngā whakanekeneke o te ao hurihuri, kei mahue ērā ngaro tonu atu. Ā, kāti kia whakairihia ake tēnei kaupapa ki konei mō tēnei wā. Ko tētahi kaupapa anō hei whakaara ake ko te tū a te kai haka. Me āta kōrero tēnei ka tika mei kore e puta mai he whakaaro, e titi ai i te hinengaro o te tangata e hīnātore ake ai he māramatanga he aha rawa i pēnei ai?

Ko te tū a te wāhine kua rerekē rawa atu! Ka ui te ngākau nō nahea rā wā tātau kōhinehine, wā tātau wāhine i akohia ai ki te tū, anō he raho tautau wō rātau? Nā wai i hīmata tēnei mahi? He aha ai? Ko wai rā te hunga ka taka ki raro i tēnei whakapae? Kei te nui ngā tautohetohe, ngā whakapae e rērere ana, ngā tōperepere kōhatu tētahi ki tētahi. Kāti, waiho

atu wērā mahi ki rahaki, kāre he whai hua e puta mai i te whaiwhai. Kua mārō kē te tū a ngā wāhine o ngā kapa haka maha, ā, e kitea whānuitia ana i te motu tēnei āhuatanga. Ko te whakaaro kē ia wāhine mā, kōtiro mā kia tōtika tō tū! “He aha te kai a te niho kehoheho? He keho anō! Tū ana te kehoheho!”

Korekore rawa e kitea ngā kuia o kura tawhito e tū pērā ana e haka pērā ana. He mauri tau te tū a ōku kuia, he iti noa te hī, te neke o te tinana, he pīwari engari he tau! Ko te kaha rerekē o te tū a wētahi wāhine o nāiane ki te tū a kui mā ō te pō. Auē taukuri e! Ka ānini te māhunga, ka maopo hoki te kiri nā ngā ritenga o nāiane ki ō nehe rā. Ka toko ake te whakaaro, ka uiui te ngākau he aha rā i pēnei ai, i rere tawhiti ai ngā mahi a kaihaka mā?

Ki au nei nā te whaiwhai pīhau noa, nā te whakataetae hoki i pēra ai! Ka rongo ngā kaiwhakawā, ngā kaiako o ngā kapa i te ūmere, i te tauhohe rirerire, i te hurō o te hunga mātakitaki riro ana ngā whakaaro, mahue ana ngā tikanga. Ka pātai te kaiako: ‘Me pēhea e eke ai taku kapa ki tērā taumata?’ Me te puta hoki o te whakaaro me ōrite rawa taku kapa ki ērā ka tika! Koinei hoki ngā roopu kei te titi i te hinengaro o te hunga mātakitaki, kei te mau nei te tāwhara o te kai ahakoa rangitahi nei te wā. E tipu ai te whakapono, te pōhēhē rānei mā te pēnei o ngā kapa e eke ai ki te rewa tokoiwa tapu a te Matatini.

He āhuatanga anō kua puta i te ao kapa haka ko te uruuru atu o kaihaka nō iwi kē ki ngā kapa ikeike, kapa whakaihu waka hoki. Ko ētahi o rātau ka hou atu ki te ako i ngā āhuatanga o te ao Māori ka maioha atu ki tērā hunga, ētahi anō kua roa e noho ana i roto i iwi kē, ā, kua tangata whenua te rite. Tētahi momo tangata anō kua puta he hunga whakarere tikanga-a-iwi ki rahaki tāwewē ai nā te kore kiko, he aukati hoki i ō rātau hiahia. Ka tukituki ngā tikanga ki ngā hiahia kāre e tareka wā rātau nekeneke te whakatinana, tarapeke kē atu ana ki ngā kapa nō iwi kē, ngā kapa mātāwaka rānei. Ki reira mahi ai ngā mahi e kore e tareka te mahi ki tōna kapa ā iwi!

Ko ētahi o te hunga nei kua hoki ki ō rātau kapa taketake i poipoi rā i a rātau i roto i ēnei taonga ukiuki. Ka whakahaere roopu hou pea. Ko te mea nui kua whai pūkenga hou, akoranga whakapaipai, ngā tūāhua whakanikoniko, rerekē hoki hei whakahihiko i te kapa. I tua atu i tērā ka hoki mai me ngā tikanga nā iwi kē me te whakatō i te whakaaro i te wawata me ōrite rātau ki ngā kapa toa o te Matatini. E noho ai koiraka te ikeike toa hei whāinga.

Me pēhea anō i tēnei ao hurihuri? Kei mua i a tātau ngā tāonga whakaaweawe i ngā tirohanga o te ao haka; te ipurangi tēnā. Māmā noa iho te tipako i tō kapa makau hei mātakitaki, hei āta wherawhera hei ako hoki i ngā nekeneke. Kei a koe te tikanga mō tēnā! E tā, e kī ana te kōrero ‘Mā tāu rourou, mā tāku rourou’ e ora tonu ai pea te ao haka. “Tarahau ngā iwi i runga hau tarahae. Tarahau hoki i runga hau wenewene”. Me te aha kua hura noa iho te kite i ngā nekeneke o tētahi kapa i roto i tētahi kapa kē, o iwi kē.

Koiraka tā tēnei ao hurihuri. Heoi anō ahakoa te mōhio i ngā huringa o te ao me ana whakaritenga kei reira anō he hunga ka noho ngākau rua tonu, rangirua hoki. Nā te aha? Ko ngā tikanga a kui mā, a koro mā ka waimeha haere, ka waimate noa nei. Ka aumihi atu ki ngā kapa-ā-iwi e mau tonu ana ki tā rātau tū ā iwi e whai tonu ana i ngā akoranga tuku iho kia kore ai e nunumi, e mahue tonu nei. Heoi anō mō āhea te roa? Kei te kaha te tō, te hiahia o kaiako mā, taiohi mai, taipakeke mai i te tū hou e kenepuru ai te āhua o te haka, e ngū ai ngā tikanga o mauri tau.

Nō reira kua takoto rā te mānuka kei mua i a tātau e hoa mā. Ka ahatia e tātau?

Ngā tohutohu

Whakautua mai ngā pātai kua whakaritea. Whakaputaina, whakawhānuitia hoki ōu ake whakaaro.

1. Wetewetehia ngā kōrero a te kai-tuhi nei kia mārama ai ki ōu ake na tikanga:

(a) “Koutou mā o whakamataku, o tainumi, o taiuki e”.

(e) “Ko te haka i orokohanga mai i onamata i te ao kōhatu rā anō e ngākau taioreore tonu nei i a rātau i tēnei rā.”

(i) “... ko ngā reo korihi, ngā reo rōreka hei hiki i te kōanga ngākau, i te wairua, hei kaupare atu i ngā nawe o te tangata ...”

- (o) “Tarahau ngā iwi i runga hau tarahae. Tarahau hoki i runga hau wenewene”.

- (u) “... kei te mau nei te tāwhara o te kai ahakoa rangitahi nei te wā.”

TŪMAHI TUARUA: HE TUHITUHI

Ngā tohutohu

Whiriwhiria mai kia KOTAHI te kaupapa hei tuhinga ōkawa māu, ā, tuhia mai ōu ake whakaaro e pā ana ki taua kaupapa. Whāia ko ngā āhuatanga tuhituhi nei:

- te tika o te whakatakoto, te upoko, te tinana, te whakakao i o kōrero
- te ngako, te matū o te kōrero te whakamōmona, te whakawhānui me te whakahāngai atu hoki i ōu ake whakaaro
- kia kaha ki te arohaehae, te whakapuaki whakaaro
- te whakauru mai i ngā whakataukī, i ngā whakatauākī, i ngā kīwaha, i ngā rārangi waiata, haka rānei e hāngai ana ki tō kaupapa hei whakaniko i tāu tuhinga roa
- kia auaha te rautaki, kia Māori te wairua
- kua e iti iho i te **500 kupu**.

Anei ngā kaupapa tuhinga

1. Te tito haka, te tito waiata; me waiho ērā mahi rangatira mā te rangatira anō o te whakaaro e kawē.
2. Ki te haka te tangata, me haka ia mō tōna iwi taketake anake. Kua mō tētahi atu!
3. Kei te ora tonu rā te ao kapa haka! Anei ngā tauira e tautoko ana i taku whakapae.
4. Mā ngā whakataetae kapa haka e ora ai tō tātau reo, e ora ai hoki te ao Māori.

Tuhia tāu tuhinga ōkawa mō te Tūmahi Tuarua ki konei.

Ko te kaupapa: _____

TE WĀHANGA TUARUA: WHAKARONGO – KÖRERO

E RUA ngā tūmahi mō tēnei wāhanga:

TŪMAHI TUATORU: HE WHAKARONGO: *Ka pū te ruhā*

He whakarongo ki tētahi tautohetohe, me te tuhi hoki i ngā whakaaro matua, i ngā kīwaha me ngā whakataukī, whakatauākī rānei hei āwhina i a koe i roto i te Tūmahi Tuawhā.

TŪMAHI TUAWHĀ: HE KÖRERO: *Ka pū te ruhā*

- (a) He whakaputa kōrero whakarāpopoto i te tautohetohe.
- (e) He whakaputa kōrero e whakaae ana, e whakahē ana rānei i te kaupapa o te tautohetohe.
- (i) He whakamahi i tētahi kīwaha me ngā whakataukī, whakatauākī rānei e RUA.

TŪMAHI TUATORU: HE WHAKARONGO – *Ka pū te ruhā*

He tautohetohe te āhua o tēnei mahi whakarongo.

Ngā tohutohu

1. Whakarongo ki te tautohetohe.
2. I a koe e whakarongo ana, whakarārangihia ngā kaupapa matua ki roto i te mahere whakaaro kua whakaritea.
3. Āta whakarongo ki ngā kīwaha kei roto i te tautohetohe nei, ā, tīkina kia RUA ngā kīwaha e mārama ana ki a koe.
4. Āta whakarongo hoki ki ngā whakataukī, whakatauākī, ā, tikina kia RUA ngā tauira e mārama ana ki a koe.
5. E TORU ngā whakapāohotanga o te tautohetohe, ā, kia mutu te whakapāohotanga ka wātea mai te 15 meneti hei whakarite i āu kōrero whakaputa.
6. **Mutu ana te whakarite kōrero, hoatu tāu pukapuka whakamātautau me ngā pepa whakarite tuhinga ki te kaiwhakamātautau.**

Nā reira, kia areare mai ō taringa, anei te kōrero.

Mahere whakaaroTĀ TE KAI-
AROMATAWAI
MAHI ANAKE

Whakaaro matua	
Taha whakaae	Taha whakahē
Ngā kīwaha	Ngā whakataukī/whakatauākī

TŪMAHI TUAWHĀ: HE KŌRERO

Ngā tohutohu

- (a) Ko tāu mahi he whakarite kōrero whakaputa, e whakarāpopoto ana i te tautohetohe.
- (e) Whakapuakina ōu ake whakaaro **e whakahē ana / e whakaae** ana rānei i te kaupapa o te tautohetohe nei.
- (i) Whakamāramahia mai te tikanga o tētahi o ngā kīwaha i rangona i te tautohetohe.
- (o) Whakamāramahia mai te tikanga o ngā whakataukī, whakatauākī e RUA, i rangona i te tautohetohe.
- (u) Kaua e roa ake i te RIMA meneti mō tāu kōrero whakaputa.

Nā reira, kia kaha mai te:

- whakapuaki whakaaro whānui
- whakaraupapa tika i o whakaaro
- whakaniko mā te kīwaha, whakataukī, whakatauākī, rangahau
- whakatakoto tika, otirā, whakahua tika i o kupu.

Mā te kaiwhakahaere koe e hari ki tētahi atu rūma, hei hopu i o kōrero. Kāore e āhei te hari pepa ki roto i tēnei rūma.

Tukuna tō reo kia rere, tō reo kia tika, tō reo kia Māori.

Te hopu i tō kōrero whakaputa

- (a) Ka heria koe e te kaiwhakahaere o te whakamātautau ki te rūma hopu reo.
- (e) Kia RIMA meneti te roa mō ngā whakaritenga e pā ana ki te mīhini hopu reo.
- (i) Mutu ana tō hopu i āu kōrero ki te mīhini hopu kōrero, me waitohu e koe te kōpae nei hei whakaatu nōu te reo kei runga.
- (o) Kua oti ngā mahi katoa.
- (u) Kia maumahara 15 meneti noa iho kei a koe hei whakarite i o mahi.

**He whārangi tāpiri tēnei hei whakaoti i ō whakautu mēnā e hiahiatia ana.
Āta tuhia te tau o te pātai.**

TAU PĀTAI

TĀ TE KAI-
AROMATAWAI
MAHI ANAKE

**He whārangi tāpiri tēnei hei whakaoti i ō whakautu mēnā e hiahiatia ana.
Āta tuhia te tau o te pātai.**

TAU PĀTAI

TĀ TE KAI-
AROMATAWAI
MAHI ANAKE

**He whārangi tāpiri tēnei hei whakaoti i ō whakautu mēnā e hiahia ana.
Āta tuhia te tau o te pātai.**

TAU PĀTAI

TĀ TE KAI-
AROMATAWAI
MAHI ANAKE

He whārangi tāpiri tēnei hei whakaoti i ō whakautu mēnā e hiahiatia ana.
Āta tuhia te tau o te pātai.

TĀ TE KAI-
AROMATAWAI
MAHI ANAKE

TAU PĀTAI

93009